

Лідер. Еліта. Суспільство

Leader. Elite. Society

УДК 140.8:316(045)

doi: 10.20998/2616-3241.2018.1.07

Георгій Філіпчук

доктор педагогічних наук, професор, дійсний член Національної
педагогічної академії наук України, Чернівці, Україна

E-mail: georg.filipchuk@gmail.com

ЗНАННЄВЕ СУСПІЛЬСТВО: НАЦІОНАЛЬНИЙ І ГЛОБАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ

Анотація: Висвітлюються питання важливості якісних культурно-освітніх стратегій для сучасного цивілізаційного та національного розвитку України в умовах трансформацій знаннєвого суспільства.

Ключові слова: освіта, знаннєва економіка, людський капітал, олігархізація, людино-центрична політика, ідея, виховання, педагог, особистість, суспільство.

Georgy Filipchuk

Professor (Pedagogy), active member of the National Pedagogical
Academie of Sciences of Ukraine, Chernivtsi, Ukraine

E-mail: georg.filipchuk@gmail.com

KNOWN SOCIETY: NATIONAL AND GLOBAL CONTEXT

Summary : The questions of importance of qualitative cultural and educational strategies for modern civilization and national development of Ukraine in the conditions of the knowledge society transformation are highlighted.

Key words: education, knowledge economy, human capital, oligarchyization, human-centric politics, idea, upbringing, teacher, personality, society.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сто років тому український педагог В.Чередниченко, співпереживаючи за майбутні дороги нашої молоді, писав: «Невже ми, щиро кохаючи рідну Україну, не прикладемо і своїх рук до святого діла підготувати будущих робітників, невже ми забудемо за дітей, за свою рідну школу? Невже найсвятішу мрію не здолаємо здійснити... Бо тільки українська школа на широких підвалинах зможе відродити

Україну..І гріх великий кожний з нас візьме на свою душу, коли не подбає про українську школу!» [11, С.16].

У його передмові відчутні звучання нетерпимості до неволі і жалю щодо загублених талантів України, святого обов'язку кожного дбати про розвій національної школи задля дітей рідного народу. Мусимо визнати, що тривоги, виклики початку ХХ-го століття зберігають свою затребуваність у часи нинішнього глобального періоду, коли зросли загрози незалежності держави, коли народ обстоює

© Георгій Філіпчук, 2018

своє право на власну ідентичність, коли освіченість, вихованість, патріотизм молоді стають ключовими складниками національної безпеки.

Важливо, щоби за неймовірною кількістю масштабної і нагальної, сучасної й актуальної інформації не була витіснена головна національна стратегія, що містить *дух завдань нашого часу*. Справді, закрадається великий сумнів у тому, що народ здатен на продуктивний поступ, коли не турбуватиметься про свою *молодь*, її навченість, вихованість, захищеність. Держава, яка продукує напівосвічену, соціально незахищену, втікаючу у «кращі» краї для власної самореалізації *молодь*, не зможе знаходити сили для творчості, боротьби, конкурентності. Влада, державний устрій доводитиме свою потрібність передусім завдяки усвідомленню значущості *освіти, культури, науки* для трансформації суспільства, особистості, розвитку країни.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Замість безперервного проголошування декларацій чимало розвинутих країн у стратегію розвитку, систему національної безпеки ввели освітньо-культурний складник, усвідомлюючи, що захищеність і конкурентність, цивілізаційність і громадянськість залежить від Освіти. Показово, що під завершення минулого століття міжнародна комісія ЮНЕСКО в 1997 році підготувала доповідь «Освіта: Прихований скарб ХХІ ст.», в якій зазначалося про головні проблеми і протиріччя, що здатні вирішуватися лише за допомогою освіти. Проте її зміст, сутність, суспільна роль мають зазнати докорінних змін, щоби відігравати помітну роль у розвитку особистості, держав, глобального світу.

Формулювання цілей статті, постановка завдання. Метою дослідження стало звернення уваги фахівців на питання сутності і змісту поняття «знанняве суспільство», вивчення його якісних культурно-освітніх стратегій, що необхідні для сучасного цивілізаційного та національ-

ного розвитку України в умовах його трансформацій.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Безумовно, що трансформаційні зміни в освіті відбуватимуться безперервно, адже вони зумовлені суспільною необхідністю і є закономірним процесом. Проте це не означає, що зміни вже самі по собі є позитивним явищем, відповідають духу часу, потребам Особистості, Суспільства, Держави. Часто буває так, що за декорованим фасадом удаваних реформ важко знаходити якісну сутність, продуктивне начало для сучасного і майбутнього розвитку Людини. Інформаційне, знанняве чи інформаційно-знанняве суспільство, незважаючи на його різнотлумачення, за своїм змістом і тенденціями є новим етапом розвитку людства, що сформувався внаслідок глобальної соціальної революції з її технологічно-інформаційною вибуховістю. Таке суспільство стало доконаним фактом у загальнолюдському масштабі. Тому «важливим фактором, для освітнього процесу є завдання не протиставляти універсальне (глобальне) і національне. Навчання повинно спрямовуватися на те, щоб концентровано пов'язувати все близьке до нас» [6, С.14]. Адже вчені, політичні і державні діячі, свідомі частина суспільств розуміють, наскільки від перспектив розвитку національних систем освіти, якості світового суспільно-освітнього простору залежатиме добробут, безпека націй, сталий розвиток людства. Освіта, освіченість стає затребуваною характеристикою практично для всіх життєдіяльних сфер в економіці, соціальній і гуманітарній політиці, екології, інформатиці, мілітарній справі тощо. Дуже ґрунтовним підходом має стати в освітніх стратегіях не лише вдале прогнозування, але й формування проектно-творчого мислення Особистості.

Кен Робінсон у своїй праці «Школа майбутнього», вислідковуючи тенденції сучасних освітніх реформацій, згадує одного з найкращих хокеїстів світу 80-их

років ХХ-го століття Вейна Грецькі. Його часто запитували про секрет спортивного успіху. Відповідь була доволі простою, але оригінальною: «Гравці зазвичай кидаються туди, де щойно була шайба, а я мчав туди, де вона от-от мала опинитися». Тому, зазначає дослідник, «у божевільній гонитві за стандартизацією багато країн біжать туди, де, на їхню думку, є шайба, замість того, щоби мчати туди, де вона скоро буде»[5, С. 43].

Реальністю стають абсолютно нові напрямки суспільних, виробничих, технологічних, інформаційно - комунікаційних, науково-технічних систем, що вимагають іншої *якості знань, компетентностей, способів мислення*. Для визначення потенціалів конкурентоспроможності та сили держав, націй уже недостатньо оперувати традиційними індикаторами, що корелюють визначення їхньої могутності. У сучасній економіці аргументи щодо розвитку металургійної, хімічної, машинобудівної, лісопереробної, сільськогосподарської галузей є недостатніми, щоби стверджувати про соціально-економічний прогрес. Тим більше проблематичними такі оцінки видаються, коли йдеться про українську дійсність. Очевидно, що в сучасному цивілізаційному просторі стали повністю домінувати суспільства *знань, новітніх технологій, високої загальної культури*. На передній план прогресу вийшли нації, які володіють не скільки природними багатствами (хоча даний потенціал є важливим!), стільки високою якістю *людського капіталу*, доля якого в структурі національного ресурсу є превалюючою. Тенденції, динаміка світового розвитку є такими, що природні ресурси, на які опираються держави першого покоління із сировинною моделлю економіки, значно відстають від економік другого покоління наукоємних технологій, де домінують інформаційні технології, автоматизація, малотонажні виробництва. Проте особливе місце в світовій ієрархії прогресивного поступу займають (і займатимуть надалі) ті держави, а також міждержавні

об'єднання та союзи, що продукують *найновіші ідеї, технологічні інновації, модерні високоінтелектуальні розробки*, опираючись на елітарну частину нації. Таким чином найважливіший і найстратегічніший ресурс, що складає 3–5% від продуктивної частки населення, стає визначальним для забезпечення суспільного успіху.

Загальнонаціональною значущою цінністю поступу є не просто якість і кількість товарів, продуктів, машин і обладнання, а передусім найбільш поцінованою і дорогомісткою стає *ідея*, яка за умов високого рівня державного, наукововиробничого управління забезпечує конкурентоспроможність на світових ринках. Як засвідчує міжнародна практика, така модель розвитку уможливиться лише завдяки якісному рівню освіти всіх ланок, її безперервності і доступності, створенню оптимальної суспільної атмосфери, зокрема на ринках праці, вмотивованості до навчання і самовдосконалення, особливо високим *соціальним статусом вищої освіти* – основи успішного розвитку людини і держави.

На тлі перспективи *знаннєвої економіки*, що потребує надзвичайно якісної системи формування людського капіталу, алогічними і парадоксальними є заяви очільників уряду про незатребуваність дипломів вищої освіти чи про недоцільність збільшення державних видатків на науку. Ці недалекоглядні, достатньо примітивні для такого рівня погляди і підходи щодо сфер, що творять прогрес, безпеку Людини і Суспільства, вже привели до сумних результатів — на науку з державного бюджету у 2017 році виділено всього сьому частину відсотка від ВВП, у 2018 – біля 0,2%. З подібним світоглядним і «професійним» рівнем правлячої верстви держава нездатна забезпечити високотехнологічний економічний уклад розвитку, перетворюючись у *сировинну економіку «руди», «лісосплаву», «рансу» і «зерна»*. Цього недостатньо, навіть за умов гострої глобальної продовольчої кризи, щоби гідно і безпечно жити, не перетворюючись у вічних позичальників і

прохачів. Проте, маючи навіть такий значний природний ресурс (320–380 трлн. дол.) у структурі суспільного капіталу, що складає до 88%, Україна перетворилася в одну з найбідніших країн, зокрема з найнижчою зарплатою вихователя, вчителя, викладача, лікаря, працівника культури; з найгіршими у світі дорогами. Щоб об'єктивніше оцінити рівень відставання України від розвинутих країн в освітній галузі, варто порівняти розмір заробітної плати педагогів. У Фінляндії чи США викладачі освітніх закладів отримують 60–90 тисяч дол. щорічно, випереджаючи українського вчителя у 30–40 разів. І суть проблеми полягає не лише в реальному економічному стані країни чи ситуації, пов'язаної з війною на Сході, окупацією Криму. Україна, на жаль, містить у собі значну кількість потенційних резервів небезпеки (корупційні діяння, неефективне управління, зрадництво правителів, дефіцит україноцентричної свідомості влади і мас), які впродовж багатьох років зберігаються як суспільні виразки.

Олігархізація державного ладу в Україні болісно впливає на освітньо-науковий, культурний, соціальний стан українського суспільства. «Управління» політикою на всіх рівнях з боку фінансово-промислових груп, які національні інтереси підмінили на владно-корпоративні, унеможливило хоча б мінімальну підтримку тих галузей, що передусім *створять людський капітал і безпеку держави* – освіти, науки, культури, охорони здоров'я. Економіка продовжує, незважаючи на «успішну» боротьбу з корупцією, перебувати в тіні. Хоча Міжекономічний розвиток зазначило, що фінансово-економічний потенціал є «тіньовим» на рівні 37% (у вересні 2017-го), а в лютому 2018-го – 33%; Міжнародна асоціація бухгалтерів оприлюднила дані про 46%, що є третім найгіршим показником у світі. Стає очевидним, що ситуація у сферах освіти, науки не зможе корінним чином покращуватися, оскільки політичний олігархат *не зацікавлений у справедливому перерозподілі національного продукту і природних ресурсів*, а також *не є вмо-*

тивованим (при наявній експлуатації праці) щодо освіченості, культурності, вихованості української нації.

За яких умов можлива успішна реалізація стратегії реформ? Ймовірно, що для цього результату важливими передумовами стають не лише адекватне розуміння суспільної ролі освіти, але й тісна співпраця багатьох інституцій державного і громадянського призначення, вмотивована зацікавленість громадян в отриманні якісної освіти, відповідальна об'єднуюча солідарність держави, місцевого самоврядування, громадськості, бізнесу. Практика показує, що якість соціальної відповідальності є особливо затребуваною в українських реаліях. Доконаним фактом в Україні стало: масштабне роздержавлення; децентралізаційні процеси; створення величезних приватних монополій і фінансово-промислових груп, власники яких перетворилися в найбагатших людей світу. Проте участь останніх у зміцненні соціальної політики, суспільному розвитку і стабільності є явно недостатньою. Як правило, бізнес, аргументуючи таке ігнорування сплатою податків, самоусувається від соціальної солідаризації. Його відрахування на освіту є в рази меншими від європейських країн, складаючи близько 0,8–1%.

Беззаперечним є факт незацікавленості олігархату в підтримці людини, громадянського суспільства, що підтверджує його антинародну суть. Навіть у часи війни, масового зубожіння населення олігархи підтримують «сильних» цього світу, іноземні центри впливу, а не український народ, державу. У квітні 2018 року стало відомо, що ФБР, Прокурор США розпочали розслідування щодо необґрунтованих виплат у вересні 2015 року 150 тис. дол. українським олігархом за 20-хвилинний виступ майбутнього Президента США на Ялтинській конференції в Києві. Нагадаємо, що раніше така ж «меценатська» допомога від багатіїв подружжю Клінтонів сягала понад 12 млн. дол. Варто також нагадати про виділення компанією «Титанові інвестиції», що контролюється групою ін-

шого українського олігарха, 1,3 млн. дол. на проведення в окупованому Криму молодіжного «патріотичного» заходу «Таврида». До речі, ця структура була зареєстрована в Москві у 2014 році, коли точилися найбільш кровопролитні бої на Донбасі.

Складається враження, що «багаполуччя» олігархів залежить не від українців, яких вони продовжують експлуатувати, а від світових центрів та глобальних політичних лідерів. Очевидно, що в таких підходах і орієнтаціях є своя логіка. Адже держава і народ, що втрачають суб'єктність, радше за все сприймаються олігархами лише як «гумус» для власного зростання. Подібні факти переконливо доводять, що для таких «громадян світу» цінності патріотизму знаходяться в інших вимірах, не сприяючи становленню українського знаннєвого і громадянського суспільства.

Високий ступінь експлуатації, низька заробітна плата, а також усталені прояви «державного рекету» позбавляють стимулів для великого бізнесу здійснювати «витрати» на творення якості людського капіталу. Існуюча економічна (і політична) модель не лише гальмує становлення освіченої нації, а також стійкий економічний розвиток, розробку і впровадження інновацій, швидку й оптимальну заміну старих деструкцій на ефективні нові в сучасному економічному та соціальному світі. Недарма в структурі економіки України надто повільно відбуваються модернізаційні процеси, адже всього 4,2% складають підприємства і фірми, які функціонують на рівні 5 технологічного укладу. Безумовно, що пояснення наявності такого вузького діапазону інноваційних процесів засновані передусім на функціонуванні відсталих політичних, економічних, соціальних моделей, які нездатні створювати й розвивати стратегії стабільності та процвітання.

Виходити з цієї кризи є доволі непростю справою. Країни, що потрапили в розряд бідних, найчастіше намагаються вирішувати проблеми за допомогою глобальних інститутів чи «ефективних» ви-

робників світової політики. Поради, проекти «процвітання», моделі успішної економіки разом з фінансовими важелями впливу стають основними інструментами виходу з кризи. Визнавши як аксіому, що негативний економічний та соціальний розвиток, низькі показники якості життя зумовлюються незадовільним станом управління та невіглаством у роботі відповідних інститутів, міжнародні організації, зокрема МВФ, нав'язують свою (за відсутності власної) реанімаційну стратегію, яка часто суперечить нормам здорової соціальної й економічної політики. У традиційному кошику їхніх реформ знаходяться стандартні рішення, пов'язані з макроекономічними, приватизаційними, антикорупційними, управлінськими, соціальними індикаторами, лібералізацією ринку обміну, послуг і товарів. Хоча чимало з них слід вважати логічними й адекватними відповідно до ситуації, проте слід визнати, що опираючись лише на зовнішні потуги і чинники, країнам-реципієнтам не вдавалося, як правило, долати стагнаційні явища.

П'ятнадцятирічні дослідження британських економістів *Д. Аджемоглу і Д. Робінсона* поставили фундаментальні запитання щодо причин успіхів і невдач націй, народів, держав, а також про суб'єктивну роль економічних та політичних інститутів у їхньому прогресі та процвітанні. У книзі «*Чому нації занепадають*» зазначається: «Намагання міжнародних інститутів спроектувати економічний розвиток, підштовхуючи бідні країни до прийняття найкращих політик та інститутів, не мають успіху, оскільки в їх основі немає розуміння причин домінування поганих політиків й інститутів, а гору бере думка про невігластво лідерів бідних країн» [1, С.431].

Отже, можна погоджуватися з тим висновком, що слабкість державних правителів є далеко не єдиною і сутнісною причиною невдач конкретної нації. Вони є більш системними і глибокими, включаючи також причинно-наслідкові зв'язки, які спричиняють становлення і «вибори» та-

ких лідерів.

Усі разом вони своєю синергетичною дією формують той тип суспільства, ту модель соціального, економічного, гуманітарного «розвитку», які прийнято називати такими, що відстають. Політична «еліта» таких держав традиційно намагається забалакувати народ ідеями, міфами, ілюзіями про реформи. Причому їх така кількість (в Україні — 62!), що абсолютна більшість громадян повністю дезорієнтована в цьому реформаторському бумі, тим більше, що задекларовані наміри не трансформуються в позитивні результати. Часті зміни пріоритетів, невміння і небажання оптимально розпоряджатися суспільними ресурсами, ставки в економіці на вчорашні підходи й практики аграрних чи індустріальних «революцій», замість упровадження *наукоємних технологій і нових ідей*, зволікання з формуванням громадянського суспільства консервують кризовий стан, породжують малосуб'єктність у взаєминах із зовнішнім світом, слабку довіру громадян до інститутів влади. За таких умов, як підтверджує практика, політичні еліти неспроможні змінити ситуацію на краще, адже навіть зовнішні запозичення прямо й опосередковано використовуються для підкupu виборців, задоволення особистих і корпоративних інтересів, створення кланових політичних прислуг, зміцнення репресивного апарату для захисту влади, офшоризації капіталу, хоча офіційна версія — «зміцнення золотовалютних резервів». Створюючи видимість нібито сучасного проектування процвітання, правляча верхівка з допомогою візії іноземних фахівців, яким платять фантастично великі зарплати, створює ілюзію суспільного самообману щодо виходу народу з бідності, країну — з кризи, владу — з корупції. Проте факти українських реалій переконують, що подібні підходи є такими, що відволікають від нагальних потреб заходами, які неефективно, а часто й згубно, впливають на ситуацію, принижують людську й національну гідність і, як правило, завершуються гучни-

ми скандалами. При цьому свідомо ігнорується вітчизняний людський ресурс, який масово *емігрує* за кордон.

Сучасний цивілізаційний розвиток, зокрема економічне, соціальне, духовне зростання, неможливий без формування та ефективного використання людського капіталу. Його збільшення можливе завдяки освіті та науково-дослідницькому потенціалу. Суспільство, що прагне поступу, зобов'язане визнавати цінність науки та освіти як вищий національний пріоритет. Без реалізації цієї візії унеможливується надійна безпека держави, добробут і благополуччя людини, сталий розвиток. Неприятливі умови стимулюватимуть безперервний процес еміграції високопродуктивної частини населення, науковців. Вона передусім здійснюється у ті країни, в яких поціновується: наукова досконалість і престижність; високий рівень витрат на наукові дослідження; доступність до науково-експериментального і професійного обладнання та інструментарію; висока оплата праці; важливість доступу до наукової мережі та можливість працювати у визнаних наукових школах. В Україні кількість науковців продовжує, на жаль, зменшуватися. Так, за 1990-2013 роки цей показник зменшився у 4 рази — приблизно з 313 тис. осіб до 82 тис. Відбулося різке падіння фінансування науки. Її частка від ВВП складала: 1996 рік — 1,36%, 2012 — 0,8%, 2017 — 0,16%. Існує надзвичайно небезпечна тенденція, коли не тільки відбувається скорочення державних витрат, але й домінує незацікавленість бізнесу та підприємств у наукових дослідженнях. «Мізки» стають незатребуваними державою і суспільством. Голова профспілки працівників НАН України на початку 2018-го зазначив, що «наші науковці виїжджають туди, де їхні знання і талант більше цінують». Є дані, що за 25 років з України виїхало понад 25 тисяч наукових працівників [3]. Відтік найціннішого капіталу триває, темпи прискорюються, Україну покидає талановита молодь.

Чимало проблем, починаючи з гос-

трої демографічної кризи, потребують ґрунтовного наукового аналізу, на основі якого мусять прийматися відповідні рішення. На жаль, дуже часто вони підмінюються емоційними політичними оцінками і діями. Відчутно, що не вистачає не тільки суспільно-державного діалогу, але й *знаннєвого спілкування* в усіх сферах життєдіяльності. Адже скільки б не повторювали декларативні фрази про значущість для прогресу «знаннєвої економіки» справи не покращуватимуться лише тому, що практично не практикується модель знаннєвого спілкування передусім у галузі державного управління з позиції як забезпечення приросту новітніх знань, так і для оптимізації економічних, гуманітарних, безпекових рішень загальнонаціонального характеру. Не налаштована на таку функцію і вся соціальна система взаємозв'язків суспільних суб'єктів, оскільки ця парадигма не стала в основі пріоритетів професійної підготовки кадрів, функціонування всієї національної системи освіти, освіти «впродовж життя». Ця проблема є водночас і освітнім стратегічним завданням, оскільки лише *знаннєва мотивація* здатна народжувати нові продуктивні ідеї.

Було б добре, якби базовий Закон України «Про освіту», а не тільки його 7 стаття про мову навчання національних меншин, завжди перебував в активній фазі суспільної уваги. Адже цінності освіти, освіченості, вихованості української нації логічно виокремлюються в гуманістичний пріоритет і стратегічне завдання держави.

ООН визначила освіту як наріжний чинник прогресу, безпеки, виживання людства, а ряд країн визнали її важливим складником системи національної безпеки у ХХІ столітті. Людський капітал, який вважається найбільш значущою цінністю в структурі національного багатства розвинених демократій, стає основною метою і місією державної освітньої політики. У статті 5 Закону стверджується: «Освіта є державним пріоритетом, що забезпечує інноваційний, соціально-

економічний і культурний розвиток суспільства. Фінансування освіти є інвестицією в людський потенціал, сталий розвиток суспільства і держави» [4, С.8].

Отже, Стратегія сталого розвитку країни, національної безпеки має опиратися на *людиноцентричну політику* з визнанням Людини як найвищої суспільної цінності, на активне формування, збереження та оптимальне використання якісного людського капіталу, етичну синергію Людини і Природи задля розквіту Нації і зміцнення Державності. Ця парадигма мусить стати квінтесенцією освітнього Закону на рівні його практичної реалізації.

Ефективним засобом досягнення цього суспільно значущого завдання є налагодження безперервного громадсько-державного *діалогу*. Уряди держави і громадянське суспільство зобов'язані *спільними зусиллями (viribus unitis)* віднаходити можливості для вирішуваності проблем освіти. Зважаючи на сказане, слід нагадати, що у критичні часи своєї історії європейськими державниками стверджувалося, що війни і битви виграються не генералами, а педагогами. Міць Нації і Держави завжди залежатиме від освіченості, патріотичності її громадян, а тому немислимо досягнути також успіху на шляху до європейськості без добротної національної школи, культури, науки. Щоби народ був конкурентоспроможним, цікавим і корисним для «себе» і для «інших», він має стати *висококультурним*, оскільки діалог зі світом, народами, державами здійснюється передусім через націєкультурність. Методологією освіти має стати духовна і матеріальна культура Українського народу та людства. Усе залежатиме від того, в якому соціокультурному і суспільно-політичному середовищах виховуватиметься Нація, наскільки безпечним, культуро-природовідповідним, духовним, морально-естетичним буде інформаційно-комунікаційний простір для етичної життєдіяльності.

Освіта в часи непогамовної конкуренції, несправедливості й жорстокості,

нетерпимості й пожадливісті найбільше потребує якісного соціокультурного середовища, прикладів для наслідування, «особистості» Вчителя. Колись Дж. Локк у «Думках про виховання» ці питання виокремлював як найважливіші, зазначаючи, що для людини, яка народжується на «чистій дошці», головним виховним засобом є *приклад і середовище*. Справді, тільки особистий приклад педагога, благородність вчинків, діянь і помислів видатних людей, національних героїв і будителів спроможні позитивно впливати на характер, поведінку, громадянський стан особистості, оскільки «9/10 людей робляться такими, якими вони є, завдяки вихованню» [8, С.412]. Адже «найбільший вплив на молодь має *суспільство* і поведінка тих людей, які за нею доглядають» [8, С. 458].

Педагог є визначальним чинником у формуванні ефективного навчально-виховного, творчого, експериментально-дослідницького процесів. Він повинен вибудовувати їх відповідно до того змісту і стандартів, що вироблені державою, а також тих умов, які створені завдяки освітній політиці, здійснюваній центральними і місцевими органами влади. Проте не менш значимими є також його громадянські характеристики, культурні компетенції, етичні якості Учителя, якому для відтворення і зрощення свого потенціалу необхідно створити значно кращі соціальні, економічні, культурні умови, ніж вони є сьогодні. «Здоров'я» Педагога і соціосередовища у широкому сенсі цього слова залишається ключовою, базовою ціннісною передумовою для сучасної освіти, безпеки і розвитку людини. Якісною освіта ставатиме лише тоді, коли основні потреби людини і суспільства задовольнятимуться не тільки в дитсадку, школі, університеті, але й у сім'ї, соціальному (безпечному!) середовищі.

Відомий психолог Е. Еріксон (1902–1994) у своїй теорії розвитку особистості розглядав створення можливостей і сприятливого середовища для становлення людини, її самореалізації як голо-

вні чинники в освітньому процесі. І хоча його концепція не передбачала постановку прямих педагогічних завдань для навчання і розвитку, проте значущість системи полягає в тому, що серед восьми стадій розвитку особистості особливе місце в психоаналізі займає модель «Я і Соціум». Найоптимальнішим станом для успішного переходу від одного етапу до іншого, незважаючи на присутність у цих процесах постійних конфліктів, Еріксон вважав відносини *співробітництва особистості і суспільства* (соціуму), які б забезпечували гармонію взаємин і прогрес розвитку. Соціосередовище може впливати на людину і позитивно та продуктивно, і негативно та контрпродуктивно. Найгірше, коли воно є руйнівним щодо «его-ідентичності», розриваючи цілісність особистості, коли людина дезорієнтується в особистісних і соціальних призначеннях і мотиваціях. Очевидно, коли соціальне середовище заряджає людину здоровою психічною, духовною, інтелектуальною енергією, то вона менше піддається впливу на кожному з етапів свого розвитку, переживаючи «особистісну кризу», оскільки стає більш вмотивованою і усвідомлює свій життєвий шлях і перспективу.

Суспільна практика засвідчує, що на психоемоційний стан особистості, колективу впливають найрізноманітніші подразники в соціальному, економічному, політичному, культурному житті. І чим більше позитивних сигналів надходить із цих сфер, тим сприятливіший ґрунт для творення здорової атмосфери в соціокультурному просторі, а отже в сім'ї, навчально-виховних закладах. І навпаки, негативи, кризові явища породжують індивідуально-суспільну депресію або агресію, протестні, часто надмірно радикальні настрої.

Нинішня ситуація в Україні значно більше асоціюється з такою психологічною налаштованістю, що слід виходити саме з *виховної концепції Дж. Локка*, де Людина формується якраз завдяки вихованню в конкретному середовищі. І «приклад» для наслідування тих, хто виховує,

а також якість соціосередовища є визначальними чинниками. Усі освітні, виховні, творчі інституції не можуть обійти, зігнорувати зазначені чинники впливу. Перед сучасною освітою постало ще одне надзвичайно відповідальне завдання – *захист гуманітарного потенціалу як важливої ознаки якості системи національної безпеки*. Слід визнати, що саме гуманітарна сфера зазнає найактивнішої експансії в інформаційній війні, передовсім з боку РФ, саме вона є найбільш чутливою сферою безпеки. Характер інформаційних воєн є максимально «олюдненим», адже головним їхнім об'єктом і метою інформаційних агресій, що руйнують підвалини національної безпеки, є громадяни, особливо молодь. Уже в часи Незалежності можна було спостерігати, як супротивник заради досягнення поставлених цілей намагався впливати на зміст української освіти, виховну роботу з молоддю, формуючи передусім фальшовані історичні, літературні ідеологеми і концепції, чужий для українців мовно-культурний, естетичний, духовний простір, нав'язуючи чужі ідеали. При цьому використовувалися як освітньо-культурний, так й інформаційний, зокрема і вітчизняний (здебільшого окупований олігархатом), простір.

Широкий ареал освітніх закладів, починаючи з материнської, основної, професійної школи і до університетів, надзвичайно чутливо й об'єктивно реагує на суспільні процеси, проблемні та кризові явища, проте далеко не завжди готовий успішно протистояти масованим інформаційним експансіям. Економіка і соціальний статус педагога, інформаційний простір і законотворчість, політична воля і освітня мотиваційність суспільства – все це прямо торкається якості навчання і виховання громадянськості. Надзвичайно сильна взаємопов'язаність з освітою зазначених чинників зобов'язує державу і громадянське суспільство приділяти значно більше уваги формуванню *здоров'язбережного* середовища, його якісних соціальних, морально-етичних, духо-

вних, екологічних характеристик. Бо тільки за умов гуманізації, соціалізації та оздоровлення ніші, в якій живе, виховується, навчається впродовж життя, працює і творить Людина, можна сподіватися, що психологія народу і особистості формуватиме позитивну «Я-концепцію» буття.

Що гарантує виживання, життя, прогрес нації? Передусім це передача і засвоєння новими поколіннями культури своїх попередників, культурно-історичних традицій батьків, дідів і прадідів, опанування великих ідей власної державності і видатних співвітчизників. Позитивно, що в Законі «Про освіту» «виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій є засадами державної політики у сфері освіти та принципами освітньої діяльності»[4, С.9-10]. Ця цінність стає головною парадигмою в змісті інформаційно-комунікаційної освітньої діяльності.

Слід також визнати, що й сам процес передання культурних цінностей від одного покоління до іншого є не лише технологією, але й своєрідною культурою, що прийнято називати *вихованням, педагогікою, психопедагогікою, етнопедогогікою*. Цей складник національної культури в кожній країні посідає особливе місце, адже від цього якісного змісту і форм залежить успіх становлення і розвиток народу, держави. Такий процес наділений двома обов'язковими характеристиками: 1) він ніколи, за жодних обставин не може бути перерваним (дискретним); 2) він не може існувати поза національним ґрунтом, поза культурою конкретного народу. Тому народу необхідне безперервне «годування» культурою, зокрема національною, в її цілості, взаємодії із загальнолюдською.

Етнокультурний компонент у вихованні є нерозчинним елементом генетичної, психологічної, світоглядної ментальності народу. Значні духовні, інтелектуальні, моральні втрати нестиме кожна нація, що претендує на роль повноцінного суб'єкта світової історії, якщо вона свідо-

мо, ідеологічно й політично, стаючи на шлях «всесвітності» і «загальнолюдськості», зігнорувала тою чи тою мірою ціннісні виміри власного етнокультурного, етнопедагогічного, етнопсихологічного розвитку. Тому найважливішим і найвідповідальнішим завданням для всіх народів у всі часи була змістова й технологічна комунікація для впровадження в суспільну, індивідуальну свідомість тих виховних ідей, які є основними принципами, сутністю світогляду й переконань. Ідеї мають ту властивість, писав свого часу *Г. Лебон*, що, управляючи установами народів, вони зазнають тривалої еволюції. Формуючись достатньо повільно, вони разом з тим дуже повільно зникають. Ставши для просвітлених очевидною помилкою, вони ще дуже тривалий час продовжують для мас залишатися незаперечною істиною, здійснюючи свій вплив на народ. Якщо важко утвердити нову ідею, то ще складніше знищити стару. Людство постійно й відчайдушно чіпляється за *мертві ідеї* і мертвих богів [7].

Сучасна практика засвідчує, що навіть якщо політично і юридично реакційні, відсталі ідеї піддані суспільному ostracismu, вони ще довгий час здатні продовжувати свої руйнівні дії. На жаль, сказане характеризує нинішній стан суспільної свідомості в Україні, де усталеність багатьох ретроїдей гальмують консолідаційні, громадянські, державотворчі процеси, негативно впливають на формування національно-патріотичної свідомості громадян. Не можна не погодитись з висновками й оцінками, які давалися цій проблемі в «Стратегії національно-патріотичного виховання...» (2015 р.), акцентуючи увагу на «наявності істотних відмінностей у системах цінностей, світоглядних орієнтирах груп суспільства, населення певних територій держави, окремих громадян»; «наявності імперсько-тоталітарних рудиментів у суспільній свідомості, зумовлених нищенням української духовно-культурної спадщини та історичної пам'яті в уявленнях про історичне минуле, то-

талітаризм, голодомори, політичні репресії» [9]. Нинішній стан війни, безпека, перспектива розвитку нації вимагають якісних змін у методології оцінок, змісті і підходах до виховного процесу, абсолютно нової україноцентричної інформаційної політики. Історичний досвід людства підтверджує логіку дидактичного закону, коли природним і культуровідповідним підходом у системі виховання нації є впровадження моделі пізнання в координатах «свій» – «чужий». Так вибудовувалися виховні, навчальні системи, які забезпечували пізнання, сприйняття своїх, рідних, національних вартостей, йдучи до загальнолюдських, універсальних. Становлення особистісної, суспільної культури на ґрунті опанування тільки «всесвітньою» парадигмою цінностей, основою на чужих запозиченнях, а тим більше насаджених силою виховної системи, як це віками відбувалося з українцями, є ущербною й антигуманною методологією і освітньою політикою. Аналізуючи проблему загальнолюдської освіти, *К. Ушинський* зазначав, що виховні ідеї кожного народу, які просякнуті національністю і принципом народності, неможливо сповна переносити на чужий ґрунт, бо так з цих ідей ми переносимо лише їхню мертву форму, а не їхній живий, пожвавлюючий зміст [12, С. 231].

Справді, істина, що кожний народ мусить творити власну національну систему виховання, – неперехідна цінність. І те, що для одних благо, для інших – безкорисне. Французький учений *Г. Лебон* у роботі «Психологія народів і мас» писав: «Сучасна психологія разом із суворими уроками досвіду засвідчила, що виховання й установи, придатні для одних відомих осіб і народів, можуть бути дуже шкідливими для інших... Кожний народ володіє таким же стійким душевним станом, як і своїми анатомічними особливостями, і від нього й творяться, народжуються його почуття, його думки, його установи, його вірування і його мистецтво» [7].

Він добре усвідомлював, що на історичний розвиток народів впливають

найрізноманітніші чинники, що історія перенасичена подіями, випадковостями, непередбачуваностями, які стихійно впливають на природні та суспільні процеси. І це, на його думку, є побічними обставинами. Але існують вічні, незмінні закони, які посутньо вибудовують характер цивілізаційного розвитку нації. Вони виникають із душі народу. Допоки вона існує, народ буде наділений самодостатнім інтелектуальним і емоційним національним потенціалом для боротьби, виживання, розвитку і прогресу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, найголовнішим і найважчим завданням будь-якого народу, окрім того, який свідомо для себе *вибирає рабство*, є збереження власної душі, як найвищої почуттєвої інстанції, в якій закладено ідею, віру, національну пам'ять, власну історію і традицію, мову й світоглядні цінності, інтелект і духовну культуру. Очевидно, що жоден народ не є здатним лише до ствердження «себе». Еріх Фромм зазначав, що «людина (як і народ-авт.) лише тоді зможе «прокинутися» (в буддійському розумінні) і подолати свій нарцисизм, коли вивільниться від ілюзії свого незламного «Я» [13, С. 83]. Це – одне з найбільш складних завдань, що вирішує людство на шляху гуманізації. Особисте, національне достоїнство тільки тоді стає ціннісною категорією, коли Людина сприйматиме «іншого» як рівнозначного «собі», коли він сприймається таким же значущим, як і власна особистість. Недарма згадується велика християнська цінність, закладена в Старому Заповіті: «І будеш любити ближнього свого, як *самого* себе!...А коли мешкатиме з тобою *приходько* в вашім Краї, то не будеш гнобити його. Як тубілець із вас буде для вас *приходько*, що мешкає з вами – і ти будеш любити його, як *самого* себе» [2, С. 124]. Тисячі років різні цивілізації, культури народів, релігії, наука, системи виховання намагалися створити гармонію в людській спільноті, щоби прийти до об'єктивного бачення Світу, здатності до розумних су-

джень і поведінкових норм. Проте проблемами і загрози тільки посилювалися і набирали нових вимірів. Очевидним залишався лише перевірений еволюційним досвідом доконаний факт, що гуманістичний світопорядок має вибудовуватися *спільно, взаємно, всіма, різними* людьми, народами, державами. На жаль, реальність засвідчує про різновекторність інтересів, прагнень, діянь світової спільноти. Політичний нарцисизм підмінив добро на зло, людинолюбство на агресію, мир на війну. Інтелектуальний розвиток людства не став гарантією його високої емоційно-духовної культури. Нині перед глобальною (як і національною) освітою постали нові виклики й загрози. Україна, інтегруючись в європейський, світовий освітній простір, водночас піддається агресивній інформаційній, культурно-освітній, військово-політичній експансії. У Стратегії національної безпеки зазначено: «Актуальними загрозами національній безпеці України є інформаційно-психологічна війна, приниження української мови і культури, фальшування української історії..., викривленої інформаційної картини світу» [10]. Як один із прикладів, у країнах, де не функціонує для мільйонів українців жодного класу, школи з українською мовою навчання, університетського курсу, електронних чи друкованих україномовних ЗМІ проводиться масова антиукраїнська пропаганда щодо «дискримінації» (в нашій країні) інших національностей у сфері освіти. Хоча в Україні, насправді, створено найдемократичнішу освітньо-мовну модель навчання в Європі. Зважаючи на подібні виклики, вікову усталену тяглість недругів до українофобії, реальну агресію і війну проти України, для національної освіти надважливим завданням є творення якісної за змістом інформаційно-комунікаційної україно-людиноцентричної парадигми на основі ціннісних вимірів націо-державотворчого життя. Вона ніяким чином не посягає на загальнолюдські цінності, а лише доповнює їх, збагачує, роблячи світ більш ста-

лим і привабливим своїм «Я». Згадуваний Е.Фромм у праці «Душа людини» писав, що для гуманістично зорієнтованого світу необхідно «змінити нашу систему виховання, щоби передусім прагнути не до технічної, а до наукової орієнтації, тобто необхідно вчити критичному мисленню, об'єктивності, визнанню реальностей і сприйняття правди, яка ніколи не прагне

влади...» [13, С. 87]. Очевидно, саме завдяки таким мислинським і почуттєвим трансформаціям знанняве суспільство буде більш здатним гуманізуватися й інтелектуалізуватися, стаючи продуктивнішим для народження нових ідей, виховання нових людей, зрощення затребуваних лідерів, які налаштовані олюднювати Світ.

Список літератури

1. Аджемоглу Д. & Робінсон Д. (2016) Чому нації занепадають? Походження влади, багатства і бідності; пер. з англ. О. Дем'янчука. К.: Наш формат, 504с.
2. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської та грецької на українську ново перекладена. Старий Заповіт. К.: Українське Біблійне товариство, 1993. 960 с.
3. Ясинчук Л. (2018) Відтік мізків з України набирає сили [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://expres.ua/main/2018/01/27>.
4. Закон України «Про освіту». *Закони України: щомісячник*. № 10 (34). К.: Парламентське видавництво, 2017. 112с.
5. Кен Робінсон & Лу Ароніка (2018) Школа майбутнього. Революція у вашій школі, що назавжди змінить освіту / перекл. з англ. Ганна Лелів. Л.: Літопис, 256с.
6. Кремень В. Г. (2016) Освіта в антропологічному вимірі: проблеми і перспективи. *Матеріали міжн. науково-практ. конференції «Створення суспільства рівних можливостей як реальна основа патріотизму»*. К.: Знання України, С. 9-15.
7. Лебон Г. (2016) Психология народов и масс. 380с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.lib.ru/politolog/lebon/psihologia.txt>
8. Локк Дж. (1988) Мысли о воспитании. Соч. в 3-х т. Т. 3. М.: Мысль, 668с.
9. Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки. Указ Президента України від 3 жовтня 2015 р., №580/215 [Елект-

ронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/580/2015>

10. Стратегія національної безпеки України. Указ Президента України від 26 травня 2015 року, № 287/2015 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070>

11. Тесленко А. (1918) Оповідання. Част. 1. Полтава: Спілка Спож. Товариств, 104с.

12. Ушинский К. Д. (1945) Педагогические сочинения Н. И. Пирогова. Избр. пед. соч. М.: Учпедгиз, С. 218-244.

13. Фромм Э. (2012) Душа человека: Ее способность к добру и злу. Пер. с англ. и нем. Запорожье: Биг-Пресс, 280с.

References

1. Adzhemohlu D. & Robinson D. (2016) *Chomu natsii zanepadauiut? Pokhodzhennia vlady, bahatstva i bidnosti*; [Why do nations collapse? Origin of power, wealth and poverty] per. z anhl. O. Dem'ianchuka. K.: Nash format, 504s. [in Ukrainian].
2. *Bibliia abo Knyhy Sviatoho Pys'ma Staroho j Novoho Zapovitu iz movy davn'oievrejs'koi ta hrets'koi na ukrains'ku nanovo perekladena* [he Bible or the Book of Scripture of the Old and New Testament from the language of Hebrew and Greek into Ukrainian is re-translated.] Saryj Zapovit. K.: Ukrains'ke Biblijne tovarystvo, 1993. 960 s. [in Ukrainian].
3. Yasynchuk L. (2018) *Vidtik mizkiv z Ukrainy nabyraie syly* [The brain drain from Ukraine is gaining strength] [Elektronnyj resurs]. Rezhym

dostupu: <http://expres.ua/main/2018/01/27>.
[in Ukrainian].

4. *Zakon Ukrainy «Pro osvitu»*. [The Law of Ukraine "On Education"] *Zakony Ukrainy: schomisiachnyk*. № 10 (34). K: Parlaments'ke vydavnytstvo, 2017. 112s. [in Ukrainian].

5. Ken Robinson & Lu Aronika (2018) *Shkola majbutn'oho*. [School of the Future] *Revoliutsiia u vashij shkoli, scho nazavzhdy zminyt' osvitu / perekl. z anhl.* Hanna Leliv. L.: Litopys, 256 s. [in Ukrainian].

6. Kremen' V. H. (2016) *Osvita v antropolohichnomu vymiri: problemy i perspektyvy*. [Education in Anthropological Dimension: Problems and Prospects.] *Materialy mizhn. naukovo-prakt. konferentsii «Stvorennia suspil'stva rivnykh mozhlyvostej iak real'na osnova patriotyzmu»*. K.: Znannia Ukrainy, S. 9-15. [in Ukrainian].

7. Lebon G. (2016) *Psihologija narodov i mass*. [Psychology of the peoples and the masses] 380s. [Elektronnij resurs]. Rezhim dostupu: <http://www.lib.ru/politolog/lebon/psihologia.txt> [in Russian].

8. Lokk Dzh. (1988) *Mysli o vospitanii*. [Thoughts on education] *Soch. v 3-h t.T. 3*. M.: Mysl', 668s. [in Russian].

9. *Stratehiia natsional'no-patriotychnoho vykhovannia ditej ta molodi*

na 2016-2020 roky. [Strategy of national-patriotic upbringing of children and youth for 2016-2020 years] *Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 3 zhovtnia 2015 r., №580/215* [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/580/2015> [in Ukrainian].

10. *Stratehiia natsional'noi bezpeky Ukrainy*. [Strategy of National Security of Ukraine] *Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 26 travnia 2015 roku, № 287/2015* [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu: <http://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070> [in Ukrainian].

11. Teslenko A. (1918) *Opovidannia*. [Storytelling] Chast. 1. Poltava: Spilka Spozh. Tovarystv, 104s. [in Ukrainian].

12. Ushinskij K. D. (1945) *Pedagogicheskie sochinenija N. I. Pirogova*. [Pedagogical works of NI Pirogov] *Izbr. ped. soch.* M.: Uchpedgiz, S. 218-244. [in Russian].

13. Fromm Je. (2012) *Dusha cheloveka: Ee sposobnost' k dobro i zlu*. [The soul of man: Her ability for good and evil] *Per. s angl. i nem.* Zaporozh'e: Big-Press, 280s. [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії: 11.04.2018